

МНЕМОНІЧНА СКЛАДОВА ХРИСТИАНСЬКИХ КОНЦЕПТІВ У КИЄВОРУСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена визначенню терміна «концепт» з літературознавчої точки зору та означенню своєрідності такої його варіації, як «християнський концепт». За основу взято когнітивний напрямок дослідження художніх текстів, тому закономірним видається виокремлення мнемонічної складової християнських концептів як однієї із інтерпретаційних інтенцій щодо історичного та історіософського аспекту. Специфіку розвідки визначає не лише застосування новітнього концептуального аналізу, але й спроба долучити згаданий метод до провідних медієвістичних напрацювань в сучасній парадигмі дослідження проповідницького жанру.

Ключові слова: мнемоніка, концепт, проповідь, руський книжник, християнський концепт.

Кожна епоха формує свій особливий культурний код, який відрізняє її від попередніх та виокремлює надалі в історико-літературному поступі. За словами М. Фуко, культура завжди пов'язана із необхідністю підтримки «стійкого центру» за рахунок певних напрямків «сигніфікації». Культурний код розкривається в розвитку мови, в епістеміологічних системах, формах висловлювання, аксіологічних характеристиках, але найголовніше – сприяє моделюванню ієрархії концептів, які, з одного боку, співвідносяться із «обробкою суб'єктивного досвіду», а з іншого – виконують роль «стійкого центру» [9, с. 37]. Сучасний процес пізнання людиною світу і отримання знань про нього є надзвичайно швидким і невпинним.

З точки зору когнітивного літературознавства термін «концепт» достатньо складно вивчати в постмодерній парадигмі світосприйняття, адже копія означає запозичення художнього образу із відомого тексту. Сам художній образ може бути як авторським імагінативним творінням, так і апелювати до реального прототипу. Дешифруючи тезу на метамову концептології, ми актуалізуємо проблему розрізнення культурологічних та художніх концептів. Авторитет Святого Письма був настільки сильним, що авторські коментарі як метод інтерпретації вже здобувалися на рівень художності, однак тлумачення суворо обмежувалися ексегетичною традицією, а відхід від інтерпретаційних норм міг загрожувати доганю духovenства, як це сталося з Климом Смолятичем.

Метою розвідки є визначення специфіки формування базових та периферійних концептів культурного розвитку Київської Русі, що формували мовно-культурну ідентичність. Важливим видається дослідження мнемонічної складової середньовічних концептів та витворення їх особливої варіації – християнських. Крім того, спробуємо припустити, що саме від Середньовіччя ми успадкували найбільшу кількість сакральних концептів, а стійкість їх пов'язана із чіткими рамками канону, який стосувався не лише світоглядних принципів, але й літературної традиції книжників.

Перш ніж російський вчений С. Аскольдов у статті «Концепт і слово» (1928 рік) запропонував до розгляду термін «концепт», він вже активно розроблявся у доктрині

концептуалізму філософами європейського Середньовіччя П'єром Абеляром та Іоаном Солберійським [1]. Приводом стало вчення про універсалії – особливі форми пізнання, здатні існувати у свідомості без вербалізації. Концептуалізм додавав поняття досвіду, разом із набуттям якого відбувається процес пізнання. Поява ідеї універсалії не була випадковою, адже християнство, крім тринітарності Божественної суті, бачило світ дуальним: горнім та мирським, а в антропоцентричних темах апелювало до діалогу душі і тіла. Хоча мусимо зазначити, що філософські дискусії з приводу матерії і духу були новаторством не середньовічних мислителів, а античних. Після П. Абеляра інтерес до концептів виник аж у XX столітті, і що цікаво – знову завдяки французькому філософу Ж. Дельозу та психоаналітику Ф. Гватаррі. В 1991 р. виходить їхня спільна праця під назвою «Що таке філософія?». В ній автори презентують вчення про концепти як своєрідну модель філософії, «творчість концептів» і є філософією, яка спирається на «іманентність» та «простір», на відміну від релігійних векторів споглядання – «трансцендентності» й «часу» [4]. Однак, на межі XIX та XX століть з'являється книга філософа-інтуїтивіста А. Бергсона «Матерія і пам'ять» (1896 р.). А. Бергсон актуалізує середньовічну дискусію про співвідношення розуму і матерії шляхом аналізу пам'яті, яка і є їхнім перетином. Теорію пам'яті філософ виводить із реалізації в ній тривалості, оскільки саме в пам'яті минуле продовжує існувати в теперішньому [2]. Таким чином, «універсалії» П. Абеляра як особливі форми пізнання світу в XX столітті починають активно вивчатись знову як «концепти». На зміну середньовічному концептуалізму з'являються критерії культурології, лінгвістики та філософії. Детальним вивченням художніх концептів починає займатись когнітивне літературознавство. Пам'ять стає необхідною умовою еволюції вчення, розкриває суть історико-літературного методу і на основі суб'єктивної думки автора вивисується до історіософської ідеї суспільних чи екзистенційних феноменів.

Ще одним критерієм, який дозволяє виділяти мнемонічну складову в концепті, є визначення О. Кубрякової в «Короткому словнику когнітивних термінів». Дослідниця визначає концепт як особливу одиницю, яка слугує містком для пояснення «ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості», а також виконує роль своєрідної «інформаційної структури», яка покликана відображати «знання і досвід людини». Результат всієї людської діяльності певної національності корелює із поняття ментальної картини світу та «концептуальної системи мови», тому закономірним виявляється словниковий коментар про «концепт як оперативну одиницю пам'яті» [5]. Досвід людини може накопичуватись як про об'єктивну реальність, так і про вигадані події. Відтак, треба бути обережним із можливою інтерференцією понять: культурний концепт може переміщатись у художню сферу літератури, але застосування і пропагування художніх концептів у культурі навряд чи можливе на серйозних підставах. Намагання втілити художній концепт чи концептуальний персонаж у реальності радше схоже на рекламну кампанію, театралізоване дійство задля досягнення мети зацікавлених у цьому людей, завчасно підготований сценарій карнавальних дій. Хоча сміхова культура дуже часто послуговується жонгливанням художніх і культурних концептів (інколи навіть різних епох) свідомо переслідуючи єдину мету – втрапити

у резонанс знакових подій суспільства і спричинити резистентну ситуацію за умови нагігання культурного дисбалансу.

Виходячи з загальнокультурних позицій означення пам'яті як феномену, О. Молокова виокремлює два аспекти дослідження. Один із них спрямований на означення пам'яті як психічного явища, а другий – на «вияв пам'яті у мові та символічних кодах культури» [7, с. 142]. Такий підхід знову акцентує увагу на розрізненні власне культурних і художніх концептів, де пам'ять виявляє себе або з підвищеним рівнем інтеріорності особистості, або орієнтується на об'єктивацію дійсності через колективне усвідомлення унікальності. З цього приводу, Л. Крещенова декларує, на наш погляд, раціональну і теоретично обумовлену позицію літературознавця. На її думку, «будь-який концепт є культурним». Зона ядра акумулює певну історію людства і разом з тим органічно в неї вписується сама. Периферію утворює «інтерпретаційне поле загальнокультурного концепта» автора. Від його індивідуальних особливостей світосприйняття і міри таланту залежить межа повноти і сили заперд'явлення тих чи інших національних концептів. Відповідно, загальнокультурний концепт, пропущений через досвід суб'єктивного споглядання набуває повноцінних ознак художності [6, с.81]. Подібну позицію обстоює С. Неретіна, називаючи концепт «достатньо суб'єктивним». Важливо, що в колі зацікавлень дослідниці – специфікації середньовічного концепту, тому вона проводить аналогії з еволюціонуванням терміну в концепцію та породженням диспуту. Індивід, який осмислює річ, підсвідомо звертається до реципієнта і водночас до трансцендентного джерела – Бога. Таким чином, актуалізуються відповіді на його питання. У випадку із киеворуськими проповідями цей факт закономірно підтверджується, адже проповідницький жанр навіть на формальному рівні традиційно зберігає словесну формулу звертання до Бога, а проповідь із назвою послання спрямовує на «діалогічне» осмислення проблеми. Крім того, С. Неретіна переконана, що пам'ять і уява постають невіддільними якостями концепта й синтезуються три якості душі: «як акт пам'яті орієнтований в минуле, як акт уяви – в майбутнє, як акт судження – в теперішнє» [8, с. 30].

Щодо співвідношення культурного та художнього концептів у проповідницькій прозі, зазначимо, що християнські доміанти виступали репрезентантами культури Київської Русі, сам жанр проповіді як художня форма відображення дійсності, синтезувала художній тип мислення, культурологічне ядро і периферію суб'єктивного бачення автора на текст Святого Письма, який аж ніяк не сприймався як вигадка, але як авторитет, етичний кодекс поведінкових норм у конструюванні культури доби. Оскільки концепт в літературі Київської Русі радше культурний за своїми характеристиками, ніж художній, то і презентація національних культурних цінностей закономірно представлена широко. Відповідно, культурна самотність могутньої руської держави часто підкреслювалася через звеличення християнських чеснот князя чи навіть навмисне пригадування славного родоводу очільника. Шляхом вибору певної історичної особи для уславлення подвигів та християнських чеснот формується національна концепція святості, як це сталося у випадку із князями Борисом та Глібом, князем Володимиром Великим, княгинею Ольгою. Зазначимо, що історія безпосередньо пов'язана із пам'яттю, авторський погляд на історію трансформується

в історіософську концепцію, що асоціюється із виокремленням базових концептів культурного розвою суспільства зазначеної епохи. Таким чином, авторська концепція сублімує, за С. Неретіною, власний досвід та історичні факти минулого, які в художньому осмисленні та відповідно до інтенції написання твору, втілювалися у індивідуальну ейдотехніку проповідника. Т. Бовсунівська, досліджуючи способи художнього відтворення забування / пригадування, акцентує увагу на цілому спектрі художньої мнемотехніки, серед яких і ампліфікаційне прочитання, і мнемонічне страждання, і мнемонічна онірокритика та ін. [3].

Зважаючи на попередні судження науковців, звернемося до проявів мнемонічної складової християнського концепту ВІРА у творчості Іларіона Київського та Феодосія Печерського. Насамперед, відзначимо, що **слово «О Законѣ и Благодѣти»** являє собою особливий і водночас яскравий приклад художніх способів забування/пригадування через протиставлення старого і нового в абстрактних образах Закону та Благодаті. Те, що перший руський митрополит намагається «забути» – це язичницький лад, який панував до впровадження християнства. Автор зіставляє Закон зі Старим Заповітом, з образом невільниці Агар, а Благодать – із Новим Заповітом, з образом дружини Авраама Сарри через численні цитати зі Святого Письма (Книги Ісаї, Псалми, Євангелія від Матвія, Іоанна, Луки, Послання Павла до Римлян). Так, актуалізуючи в пам'яті численний добір ремінісценцій, Іларіон Київський поступово розкриває сутність концепту ВІРА, що є для нього у метафоричному втіленні «БЛАГОДАТНИМ ДЖЕРЕЛОМ», «ВИНОМ НОВОГО УЧЕННЯ», «СВІТЛОМ». Крім того, проповідник вдається до конструювання національної ідентичності шляхом витворення образів благовірного князя Володимира та Ярослава Мудрого. Похвала Володимирі, яка міститься в одній із структурних частин тексту, спрямована на пригадування поважного роду князя («внук старого Ігоря та син славного Святослава»). Княгиня Ольга, що доводиться Володимирі бабусею, відзначилася принесенням хреста з Нового Єрусалиму, а Володимир, подібно великому Костянтину, долучився до розповсюдження Царства Небесного на руській землі. Проповідник фокусується на християнських чеснотах князя: мужності, хоробрості, благородності, христоролюбивості. Для нього князь Володимир – фундатор міцного державотворення, який одночасно виконує глобальну місію будівничого храмів із насадженням ідеї істинності духовного життя [1, с.274-309].

У посланні **«В впрошенє Ізяслава князя, сына Ярослава, внука Володымира, ігумена Феодосія Печерскаго монастыря»** спостерігаємо виклад настанов князеві Ізяславу, метою яких є формування образу ідеального правителя. Складова, яка присвячена розлогіій аргументації вірності вибору християнства на противагу латинству та іудаїзму, також містить інтерпретацію тлумачення концепту ВІРА. Однак, на відміну від Іларіона Київського, Феодосій Печерський використовує дихотомію образів «СВОЄ» – «ЧУЖЕ». Використанням мнемотехніки є спосіб пригадування цитат зі Святого Письма для посилення переконливості авторської думки та ваги слів проповідника як духовного речника держави. Особливість учительної проповіді ігумена Печерського монастиря у тому, що він будує свій текст

не на опозиції забування/пригадування, а на моральному імперативі «не забувати» монахам та пастві християнські правила, що ведуть до спасіння душі [1, с.318-321].

Унікальність когнітивного літературознавства полягає у міждисциплінарному погляді на суттєві питання гуманітарного спрямування. Інтерпретація християнських концептів, використовуючи мнемотехніку, постає абсолютно новаторським методом в актуалізації змістового наповнення давньоруського письменства. Розмаїття суперечностей, які викликають завжди нові підходи, лише підтверджує той факт, що зразки класичної літератури – це відкритий простір, який не обмежується традиційними філологічними тлумаченнями. Зважаючи на превалювання канону в творенні жанрової парадигми Київської Русі, можемо припустити певне дублювання форми та ідейного наповнення, але авторська позиція книжника все одно доволі відчутна в доборі аргументації до розкриття обраного християнського концепту. Крім того, межа між культурним та художнім концептом настільки вузька, що доводиться говорити про домінування культурного аспекту концептосфери над авторським.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аскольдов С. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М.: Academia, 1997. – С.267 – 279. 2. Бергсон А. Творческая эволюция. Материя и память: Пер. с фр. – Мн.: Харвест, 1999. – 1408 с. – (Классическая философская мысль). 3. Бовсунівська Т. В. Когнітивна жанрологія та поетика: монографія/ Т. В. Бовсунівська. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 180 с. 4. Делез Ж. Гваттарри Ф. Что такое философия? / Пер. с фр. и послесл. С. Зенкина. – М., СПб.: Институт экспериментальной социологии, Алетея, 1998. – 288 с. Переизд. 2014. М.: Академический проект, 2009. (написано в 1991 році). 5. Краткий словарь когнитивных терминов //Е.С. Кубрякова, В.З. Демьянков, Ю.Г. Панкрац, Л.Г. Лузина (Под общей редакцией Е.С. Кубряковой). – М., 1996. 6. Крещенова Л. И. Понятие «Концепт» и его востребованность в современном литературоведении // Вестник ВГУ. Серия: Филология. Журналистика, 2007, №1. – с. 77 – 82. 7. Молокова О. Ф. Загальнокультурне осмислення концепту «пам'ять». – Збірник статей Мова і культура (Науковий збірник). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – Вип.13. – Т.1 (137). – 408 с. 8. Неретина С. С. Тропы и концепты. – М., 1999. – 277 с. 9. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Пер. с фр. В. П. Визгина и Н. С. Автономовой. – СПб. А-сacд. 1994 г. – 408 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

1. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть: Література раннього середньовіччя (до 988 року); Література високого середньовіччя (988–1240) – Книга 1. / За ред. В. Яременка; Упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. – К.: Вид-во «Ако-ніт», 2002. – 800 с.

Прийнято до друку 26 жовтня 2017 року

*Сивец Т. В., асп.
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко, Киев*

МНЕМОНИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ХРИСТИАНСКИХ КОНЦЕПТОВ В ПРОПОВЕДНИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ КИЕВСКОЙ РУСИ

Статья посвящена определению термина «концепт» с литературоведческой точки зрения, а также обозначению своеобразия такой его вариации, как «христианский концепт». Опорным является когнитивное направление исследования художественных текстов, поэтому закономерным кажется обозначение мнемонической составляющей христианских концептов как одной из интерпретационных интенций, что касается исторического и историософского аспекта. Специфику работы определяет не только использование нового концептуального анализа, но и попытка приобщить упомянутый метод к ведущим медиевистическим разработкам в современной парадигме исследования проповеднического жанра.

***Ключевые слова:** мнемоника, концепт, книжник-русич, проповедь, христианский концепт.*

*Syvets T. V., post-graduate stud.,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

MNEMONIC COMPONENT OF THE CHRISTIAN CONCEPTS IN THE KYIV RUSS HOMILY LITERATURE

The article is devoted to determination of the “concept” definition from the literary point of view. In addition, there is defining of the peculiarity of such variation as “Christian concept”. The focus is at a cognitive direction for researching of the literary works. That is why it seems to be natural to trace a line over mnemonic component of the Christian concepts as one of the interpretative intention in some historic and philosophy aspects. Specification of researching depends on not just using of a new conceptual analysis but also on an attempt to include the mentioned method in a modern paradigm of the medieval studies according to the genre – Homily.

***Key words:** Christian concept, concept, homily, mnemonic study, the Kyiv Russ scripiter.*

УДК 821.14'06

*Черніченко А.О., студ.
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ*

МІФ ДИТИНСТВА В АВТОБІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ НІКОСА КАЗАНДЗАКІСА «ПОСВЯТА ЕЛЬ ГРЕКО»

Статтю присвячено спробі аналізу міфу дитинства головного героя в романі Нікоса Казандзакіса „Посвята Ель Греко”. Визначено, що в досліджуваному автобіографічному романі поняття міфу отримує авторське тлумачення. Архетипна складова та низка образів, на яких вона проєктується, підтверджують окремішність і неповторність особистісного міфу дитинства наратора.

***Ключові слова:** міф, міф дитинства, архетип, герої*